

Spiritualita a společnost

V roce 1934 řekl C.G. Jung v rozhovoru: „*Psychologický problém dneška je duchovní problém. Dnešní člověk dychtí a lační po bezpečném vztahu s duševními silami uvnitř sebe. Jeho vědomí, které se odvrací od obtíží moderního světa, postrádá vztah s bezpečnými duchovními podmínkami. To způsobuje, že je člověk neurotický, nemocný a vyděšený*” (Jung in McGuire, Hull, 2015, 33).

Bezmála sto let po tomto rozhovoru zažíváme pandemickou krizi, která rozkládá společnost strachem a katastrofickými scénáři, ale ve veřejných médiích nepadne ani slovo o tom, jak se současná situace odráží v nitrech lidí, co se děje v kolektivním nevědomí a jak se na danou situaci podívat nejen z pohledu exponenciální křivky nárůstu nakažených. Analýzu dat jsme schopni dělat jen v tom nejužším záběru, ale už je neumíme dát do interdisciplinárních souvislostí a použít v moudrém vyhodnocení skutečnosti. Nevíme, co to je poradní kruh a nejsme vedeni k uchopení situace v celé její složitosti. Chybí nám celostní vidění, uvědomění, že vše vzájemně souvisí a je mnohem více propojené, než jsme si ochotni připustit.

Společnost uvízla v narcistním infantilním nastavení, je nevědomá co do potřeb duše, a zažíváme bezprecedentní rozpad hodnotových systémů. Setkali jsme se s odvrácenou stranou modernistického vývoje industriální společnosti, která vyvrcholila v pozitivismu ve dvacátém století tvrdě reduktivním a utilitářským pohledem na svět. Důsledkem je morální chaos, který je podporován médii. Svět je ukazován jako zmatený a proměnlivý a média naplňují strachem celý svět. Je to zejména tahle stránka, kterou žijeme a my nemáme základní psychologické a další znalosti a nástroje abychom se dokázali bránit strachu a celospolečenskému negativismu. Jsme tlačeni soutěživým a agresivním prostředím a zároveň nemáme vystavěné společenské struktury budující zralost. Nároky kladené současnou dobou jsou neúměrné, ale jak žít život plněji se neučíme.

Historicky jsme prošli velkými změnami. Proces individualizace přinesl uvolňování jedince z jeho tradičních společenských vazeb a posun od rodové identity k uvědomování si vlastního já. Důraz na vlastní potřeby a osobní svobodu vedl také k atomizaci související s osamělostí a rozpadem původních záchytných sítí. V tradičním nastavení bylo bydlení, povolání člověka, partnerské vztahy a volný čas do značné míry určovány původní rodinou. Uvolňování z tradičních vazeb vedlo také k postupné sekularizaci společnosti a kultury a spolu s materialisticky a reduktivně nastavenou moderní vědou jsme byli přeneseni do zcela odlišného světa, než ve kterém žily generace před námi. Desakralizačním procesem, tedy odnáboženštěním věda postupně převzala roli duchovní moci a jak už poukázal Zdeněk Neubauer (2007) má pod svou díkčí oblastí, které vždy patřily do religiózní správy náboženství. Tedy výchovu, vzdělání, zdraví a kosmologii (velký příběh, který jednotlivce zařazuje do dané kultury a vymezuje i hodnotové nastavení).

Jedinec je tedy dnes v mnohem větší míře odkázán sám na sebe, ale mnozí nejsou schopni splnit veškeré nároky a orientovat se v nabízených možnostech a cítí se přetěžováni. Jedná se jak o otázky týkající se zabezpečení základních potřeb a o ekonomickou

soběstačnost, tak o psychologickou zralost a duševní resilienci (odolnost). Už na přelomu tisíciletí označili sociologové jako Martin Albrow nebo Ulrich Beck individualizaci za sílící fenomén, který může být nebezpečný pro rizika, která tento svobodný prostor přináší (Albrow, Beck in Pongs 2000). Ztráta soudržnosti a stabilních sociálních vazeb, které už nejsou závazné vedou k enormnímu tlaku na každého jednotlivce, aby vzal život do vlastních rukou, přestože společnost neprošla revizí ontologického východiska a souvisejícího vzdělávání, které by nás na tyto změny připravilo a posílilo kompetence, které pro daný posun potřebujeme.

S vyvstalou krizí se ukazují slabiny našeho vzdělávání, slabiny materialistického paradigmatu, který stále tvoří náš celospolečenský mentální rámec a slabiny vládních elit, které jsou tímto rámcem generované.

Zapomněli jsme se dívat na náš život a na naši kulturu jako na příběh, který má smysl. Když se zaměříme na vzdělávací systém, na politiku a na média, nejsou apriori nastavená na cestu k moudrosti a lásce. Vnitřní růst, který byl zdiskreditován, byl nahrazen vnějším ekonomickým růstem bez hranic, patologickým spotřebováváním a zbožštěním moci a peněz. Vytěsnili jsme oblast spirituality, aby se nám vrátila zpoza vědomého pohledu v nekultivovaných kryptoreligiózních formách.

Lidská mysl je schopna dvojího způsobu poznání a získávání informací o světě a povaze vesmíru. První modus vědomí je naše běžné, každodenní vnímání propojené s racionálním úsudkem, je logické, lokální, jeho úkolem je fragmentace (rozdělení na části), rozlišení, analýza a klasifikace. Druhý modus vědomí je vícestavový, intuitivní, poetický, spirituální a nelokální, uchopující realitu vcelku a umožňující transcendentní přímé zažití skutečnosti. Oba způsoby poznávání jsou komplementární, jeden od druhého nemůže být oddělen. Antropologické výzkumy poukazují na skutečnost, že většina lidských společenství propojuje informace a zkušenosti přes *polyfázové* vědomí (Němečková 2016). Potlačíme-li součást našeho evolučního potenciálu, neztratí se, ale projeví se v iracionální podobě. Orientace západní společnosti na racionálně intelektuální stránku nám přinesla oslnivý technický rozvoj, ale také omezenost, kterou si už většinou neuvědomujeme. Naše každodenní pojmové poznání zaměňujeme za skutečnost, nikoliv jen za reprezentaci našeho vidění reality, které je značně jednostranné.

V kontextu dalších výzev, před kterými naše globální společnost stojí, jako je například kolaps ekosystémů, bezprecedentní vymírání rostlinných a živočišných druhů způsobených lidskou činností, či ekonomická a klimatická migrace, začíná být zřejmé, že naše stávající mapy se ukazují jako nedostatečné. Nevedou ke komplexnímu pochopení změn, kterými už delší dobu procházíme a nepřinášejí ani funkční řešení.

Jednoduše řečeno máme problém se v současném intelektuálním a hodnotovém zmatku zorientovat. Abychom se mohli v tom, co prožíváme vyznat, a tím nebýt vydáni pocitům bezmoci a strachu, aby s námi dění, které jde okolo nás beze smyslu nesmýkalo, potřebujeme rámce, do kterých celý proces můžeme zasadit. Antropologie, psychologie, dějiny náboženství či teorie vědy odkrývají určité zákonitosti, pomocí kterých se na

probíhající procesy můžeme podívat. Velmi nám tyto mapy pomáhají, ať už jsou alegorické a přenesené, přesnější či méně přesné.

První mapou, kterou použijeme je téma proměny celospolečenského paradigmatu.

Už ve čtyřicátých letech odhalil sociolog Pitirim Sorokin (1948), že krize, která přišla se světovými válkami, není pouhým konfliktem mezi demokracií a totalitářstvím, nebo běžnou svízelnou situací, která přichází pravidelně v každém století několikrát, ale zásadní krizí, jež postihla celou západní kulturu a společnost ve všech oblastech. Je to krize celého způsobu života, jednání a myšlení a postihuje nejen sféru ekonomickou a politickou, ale i sféru umění, vědy, náboženství, práva, etiky, mravů, rodinných a partnerských vztahů. Označením rozpadu čtyř set let trvající formy západní kultury, Sorokin vizionářsky nahlédl skutečnost proměny paradigmatu, kterou se o dvě desetiletí později zabýval filozof vědy Thomas Kuhn (Němečková 2015).

Paradigma můžeme definovat jako soubor názorů, hodnot a technik, které jsou sdíleny členy dané vědecké společnosti v určité historické etapě. Podstatné je, že zahrnuje i organizaci vědy, metodiku, formulaci problémů, vytyčuje okruhy bádání a určuje i legitimní způsoby řešení, čímž významně ovlivňuje způsob, jakým přistupujeme k realitě (Neubauer 2007). Paradigma najdeme jak v jednotlivých oborech, tak je užíváno i k popisu mnohem širších souvislostí a označuje vládnoucí světonázor dané doby. (V tomto kontextu používáme také termín metaparadigma). Takže také filozofie a ontologie dané epochy ať už explicitně nebo implicitně vychází z dobových znalostí přírodních věd, které ukazují strukturu světa, z fyziky, matematiky, biologie aj. a také z historie. A na to navazují i způsoby získávání informací a nástroje vědění, které mohou být využívány.

Paradigmata jsou absolutně nepostradatelná pro vědecký pokrok a příklonění se k nim je nezbytné pro jakékoliv vědecké snažení. Není možné praktikovat vědu bez nějaké soustavy apriorních přesvědčení, protože oblast zkoumaného problému je široká. Ale zároveň tak badatel bez dostatečného odstupů vnáší do své oblasti určitý systém víry (Grof 2007).

Je tedy dnes klíčové nahlédnout, že naše edukativní koncepce vědy na skutečnost vazby poznání k určitému rámci nijak neupozorňují a dosažené znalosti jsou tak často zaměňovány s pravdou o realitě. Nejsme vedeni si uvědomovat, že předpoklady, ze kterých vycházíme jsou pouze mapy, a že mohou přehlížet celé velké oblasti a nástroje našeho možného poznávání. A tak se stalo, že jsme v našem vývoji upřednostnili vývoj reprezentovaný určitým druhem vědomí a zapomněli jsme používat druhy vnímání, které jsou citlivé k tajemství a nekonečně složité komplexnosti života. Kultivovali jsme intelekt, ale naprosto jsme rezignovali na kultivaci mysli.

Naše společnost je stále pod vlivem Newtonovsko-karteziánského paradigmatu. Objevuje se v první polovině 17. stol. a je založeno zejména na pracích francouzského filosofa a matematika Reného Descarta a britského fyzika a matematika Isaaca Newtona.

Osvícenský pohled na svět, byl ve své době nesmírně pokrokový. Rodící se novověkou společnost, který byla ještě ponořená v pověrčivosti přenesl k jinému přístupu k víře a poznání a pomohl lidem dostat se z okovů náboženské ortodoxie a fanatismu. Také idea aktivní a účinné vědy spustila rozvoj empirických věd a technickou progresi. Vývoj západní kultury v pozdní moderně otevřel cestu pro vznik demokracie a přinesl pokrok a svobodu v řadě oblastí (Němečková 2015).

Pozitiv je bezesporu mnoho, avšak původní paradigma doznalo svého vrcholu a přežilo se. Novověká věda, která měla sloužit k pochopení přírody vedla postupně k extrémní specializaci věd a ke kompletnímu zrušení jakýchkoli pokusů o holistické pojetí světa, se kterým se nově setkáváme v současnosti. Orientace Newtonovsko-karteziánského paradigmatu na kvantifikovatelné vlastnosti hmotných těles (velikost, šířka, hloubka, poloha, pohyb) byla ve svém dlouhodobém dopadu zničitější pro subjektivní zkušenost jako takovou. Z vědy mizí smysly, stejně jako pocity, pohnutky a úmysly, jenomže právě k těmto kategoriím se vztahuje kvalita, hodnota, krása i etika. Jak připomíná Zdeněk Neubauer, nezapomeňme, že moderní věda vyrostla z magie, kabaly a achymie. A ty mezi síly přírody zařazovaly i vůni, barvu a další zmíněné aspekty. Pro alchymisty byla příroda živá a vše mělo smysl, který bylo potřeba dohledat. Poznání, na rozdíl od dalšího směřování moderní vědy nebylo určené jen pro poznání samotné, ale jeho cílem bylo získání moudrosti. Reduktivní omezení racionalismu moderní vědy, které postupně zdiskreditovalo druhý modus vnímání, tak zasáhlo až ke sféram duše, vědomí a ducha (Capra 2002, 61). Pitrim Sorokin (1948) vystihl situaci moderního člověka. Zbyla z něj nakonec jen anatomie a fyziologie (Němečková 2015).

Ve své nejkrajnější materialistické verzi, která vyvrcholila ve dvacátém století v období pozitivismu, byl svět vnímaný jako mechanický systém složený ze základních stavebních jednotek, mezi nimiž neexistuje žádné propojení, lidské tělo bylo posuzováno jako stroj a život byl viděn jako konkurenční boj o přežití, který nemá žádný smysl. Technický růst umožnil víru v neomezený materiální pokrok a absence hodnot, které neměly být na čem založeny, umožnila bezohledné drancování přírodních zdrojů a etický rozklad společnosti (Němečková 2015).

Newtonovsko-karteziánské paradigma bylo už v několika oborech překonané. Celá problematika je nesmírně široká, na tomto místě zmíníme jen několik aspektů. Paradigma se začíná měnit už od počátku dvacátého století, kdy byla fyzika podrobena zásadním změnám, které překročily mechanický světový názor i všechny původní základní předpoklady. V první fázi proměny paradigmatu na začátku dvacátého století došlo k přechodu z mechanického Newtonova světa do relativistického světa Einsteinova. Prostor už není trojrozměrný a čas není lineární. Nastupuje čtyřrozměrné kontinuum zvané časoprostor. Následně dochází k objevu kvantové teorie a k posunům v některých dalších oborech, a to zejména v astrofyzice a matematice. Podle příspěvku Wenera Heiseberga na kvantové úrovni není možné vynechat vliv pozorovatele, kvantový svět lze poznat vždy jen v interakci s pozorovatelem. Zaniká tedy ideál objektivního popisu jevu a vyzdvihovaná představa objektivní vědy už nemůže být obhájena (Capra 2003). Klasická fyzika předpokládala, že stačí znát dostatek proměnných a jsme schopni předpovědět cokoli ve vesmíru, a to jak směrem do budoucnosti, tak směrem do minulosti. Kvantová fyzika tuto jistotu radikálně zbořila. Vesmír se s novým paradigmatem mění na svět holistický, neurčitý a naplněný kreativitou. Z přesně vypočitatelného a poznatelného vesmíru (jen co budeme znát všechny proměnné, budeme schopni všechno

předpovědět), kterému je zapovězena veškerá kreativita a inovace, se před námi otevřel mnohem svobodnější, humánnější a zajímavý svět (Staune 2007, Laszlo 2005).

V roce 1951 prohlásil Erwin Schrödinger, jeden z hlavních aktérů podílejících se na revoluční změně pohledu na svět plynoucí z kvantové teorie, že bude potřeba ještě padesát let, než se důsledky dostanou do obecného povědomí (Staune 2005). Fyzika se ale stala značně odlehlým a komplikovaným oborem a i sami fyzici přestávali být schopni vidět metafyzické důsledky svých objevů. David Bohm upozorňoval, že čím více se kvantová mechanika používala jako systém kalkulací pro experimentální výsledky, tím více toto pochopení sláblo. Disciplínám jako je biologie, medicína, psychologie, psychiatrie a dalším se tak nepodařilo přizpůsobit se těmto pokračujícím koncepčním změnám a vtělit je do svého způsobu myšlení. Světový názor, který je dnes v moderní fyzice zastaralý, je stále ještě považován za vědecký v jiných vědních oborech (Skolimowski 2001, Staune 2007).

Po sedmdesáti letech můžeme stále vidět, že oproti vědám o hmotě nebyly změny v přístupu k realitě přeneseny do řady dalších oborů a ani přijaty do obecného povědomí, byť se ledy hýbou. Podstatné je, jak výstižně podotýká Zdeněk Neubauer, nebo Henryk Skolimowski, že společensko-vědní paradigma, ve kterém jsme vyrostli, a které nás formuje, je cosi jako společný druh hypnózy a jeho síla na naši mysl je z velké části skrytá. Připouštíme vlno-částicový charakter hmoty, nelokalitu a existenci kvantového pole, kde z prázdnoty vzniká hmota a opět do prázdnoty zaniká (dynamická kvalita fyzikálního vakua), ale metafyzické důsledky, a vliv, který mají na náš jevový svět, si odmítáme připustit (Neubauer 2007, 87-95). Protože mluvíme o subatomové oblasti mikročástic a máme pocit, že se makrosvětá netýká. Avšak jako objekty makrosvětá jsme stvořeni ze základních částic, které ale nejsou objekty v klasickém slova smyslu a do značné míry ani hmotou.

Kuhnovým přínosem k pochopení dynamiky vývoje bylo odkrytí mechanismu změny paradigmatu. Poznání ve vědě novými poznatky sice narůstá, avšak skutečný vývoj se odehrává spíše prostřednictvím absolutně nové orientace vyvolané revolučním zlomem, který je nazýván také vědeckou revolucí (Kuhn 1997). Vědecká revoluce s celkovou proměnou metaparadigmatu zatím neproběhla. Avšak z historie víme že tyto radikální změny směru potřebují svůj čas. Heliocentrický model se prosazoval sto padesát let.

Musíme tedy konstatovat, že žijeme v době přechodu mezi dvěma paradigmaty. Jakou konkrétní formu přicházející paradigma nabere ještě nevíme, např. jako jeden z prezentujících se směrů, který navazuje na reduktivní proud, je teorie transhumanismu. O finální podobě vítězného metaparadigmatu se bude rozhodovat v jednadvacátém století. Postupně se formuje nový přístup ve vědě, vědomý si svých limitů a schopný zabývat se tématy, jež byly dříve vyřazeny z možného vědeckého zkoumání. Otvírají se témata povahy života a vědomí, otázky týkající se smyslu vesmíru, nebo zkoumání nemateriálních entit (např. mysl), které mají vliv na náš reálný svět (Staune 2007, 446). Obecně pod novými paradigmaty nalezneme takové koncepty, která otvírají odlišné horizonty pojetí člověka a vesmíru. „*Nové paradigma*“ je ale také už užíváno jako konkrétním názvem pro formu, kterou zastává rostoucí komunita vědců různých disciplín, kteří se v zásadě shodují na základních aspektech a těmi jsou: nové paradigma je postmaterialistické a holistické, otázka po smyslu a duchovním principu je opět v centru vědy. Evoluční, evoluce je otevřený proces a projevuje se na všech úrovních, myslí, života, přírody a vesmíru. Realita není předem daná a hotová ale vyvíjí se, podle některých teoretiků ne slepě, ale následuje evoluční (vývojový) plán, částečně řízený

samotnými evolučními proudy. Účastné, má účastnou metodologii, vědec sám je součástí daného bádání, a tím jak poznává také neoddělitelně spolupracuje. Otevřeně budoucnosti a zároveň postulují ohraničenost lidského poznání. Konečná realita je nám skrytá, je a zůstane částečně zahalená, a popisy, které vytváříme ve vědě, zůstanou vždy jen přibližné. Zkráceně můžeme říci, že v Novém paradigmatu se charakteristickými rysy stává jednota, proces, účast a zahalená realita (le réel voilé) (Němečková 2015).

Podstatné pro další evoluci vědomí lidstva je, že nové paradigma je holistickým konceptem, zcela odlišnou vizí reality, jehož jádrem a tmelem je nevyhnutelně duchovní stránka lidstva. A protože prisma, kterým se na svět stále díváme, civilizaci a přírodnímu světu už neslouží a začíná ohrožovat samotné základy života, může být nové paradigma a na něm postavený i odlišný pohled na člověka a vesmír katalyzátorem možných budoucích změn.

Velký vliv na výše zmíněný vývoj a současné narůstající uvědomění potřeby transformace západní kultury měl postupný návrat vytěsněné spirituality. Poprvé v lidských dějinách jsme tedy svědky specifické situace, kdy se objevuje spiritualita, která není náboženskou regresí (Štampach 2008), a která na rozdíl od jiných historických forem, nemá žádného vůdce a nepodléhá jednotnému učení. Poprvé ji znovuobjevujeme kolektivně (Russell in Laszlo – Grof - Russell 2013, 45).

Vynoření nenáboženské spirituality

Posun k novému myšlení zaznamenáváme od 60. a 70. let minulého století. Sekularizací západu došlo ve 20. století k vytvoření kultury, která je do značné míry nezávislá na tradičním náboženství, avšak navzdory sociologicky dlouho zastávané sekularizační teorii, se duchovní obsahy ze společnosti nevytratily. Naopak paradoxně došlo k historicky pozoruhodné události vynořuje se spiritualita, které můžeme přidat adjektivum nenáboženská, tedy nespojená s náboženskými institucemi.

Především jí např. Einstein podle kterého náboženství budoucnosti bude kosmické náboženství. Překoná koncept jednoho antropomorfního Boha a vyloučí teologická dogmata. Zahrne jak hmotu, tak ducha bude založeno na religiózním smyslu zrozeném z osobní zkušenosti jak fyzické, tak spirituální, jež je pocíťovaná jako smysluplný celek (Trianh, Xuan Thuan 2005, 257-8). Také Jung viděl v úpadku náboženství jasnozřivě naději, že z hlubin kolektivního nevědomí vytryskne nová spiritualita v originální podobě (Jung in McGuire, Hull, 2015).

Sám pojem spiritualita, který pochází původně z křesťanského prostředí a vystihoval prožitkové jádro náboženství, se v této době začíná vnímat neutrálně. Spiritualita se stává ústředním jednotícím pojmem pro vyjádření osobního prožitku zkušenosti a kontaktu s tím, co člověka v duchovní sféře přesahuje. Dochází k vymezení oproti pojmu religiozita, který zůstává silně spjatý s institucí církve (Němečková 2015).

Pokusíme-li se vystihnout hlavní důvody vynoření nenáboženské spirituality, můžeme zaznamenat dvě protikladné stránky. Na jedné straně dochází ke ztrátě posvátné dimenze života, na které se podílel již zmíněný silný redukcionismus ve vědě, programový ateismus totalitních systémů a postmoderní relativizace hodnot. Ve společnosti došlo k velké duchovní vyprahlosti a k frustraci potřeby přesahu, kterou v sobě jako lidé máme, ale náboženské instituce se svojí rigiditou, přetrvávajícím středověkým jazykem, moralizováním a předkládáním abstraktního boha nebyly obecně schopny se přizpůsobit a na tuto potřebu odpovědět. Nebyly schopny nabídnout dostatečný prostor pro přímou zkušenost duše (Němečková 2016).

Na druhé straně už na počátku 20. století proběhla ve fyzice již zmíněná revoluční změna paradigmatu. Kvantový svět fyziky je paradoxní a zásadně ruší statický pohled na realitu newtonovského světa. Toto jiné vidění, prolínání časů, znejistění hmoty a dané reality se začalo odrážet zejména v odborné a umělecké tvorbě. (Pro přiblížení z devadesátých let vzpomeňme třeba Lynchovy filmy *Zběsilost v srdci*, *Modrý velvet* *Městečko Twin Peax*). Nepominutelným hybatelem byla kontrakultura 60. let, která se soustředila kolem univerzit, bouřila se proti konformní západní kultuře a hledala nové formy prožívání posvátna. Mocnou silou, která s touto kontrakulturou částečně souvisela, bylo spuštění moderního výzkumu vědomí na bázi psychedelik a jejich rozšíření do běžného užívání. Než došlo v sedmdesátých letech k zákazu psychedelických látek, mnoho lidí z Woodstocké generace prošlo změnami stavu vědomí. V roce 1973 Federální drogová agentura USA odhadovala počet mladých Američanů, kteří vyzkoušeli LSD, na 7 milionů. Tento masový průlom do transpersonální oblasti byl impulsem ke svobodě. Pro hluboce prožívanou nenáboženskou spiritualitu je základním aspektem prožitek, uvědomění si jednoty světa a propojení se s ostatními lidmi, živými bytostmi, s přírodou a celým vesmírem. Bylo to právě hnutí hippies, které založilo ekologické hnutí, bojovalo proti rasismu, rozpoutalo sexuální revoluci a vedlo ke změně pojetí sebe sama (Němečková 2016).

V této době se také obnovuje zájem o východ a jeho filozofické a náboženské koncepty. Inspirace odlišně pojímaným vztahem k mysli přináší silné impulsy k posunu celé společnosti. Techniky uvolnění těla a mysli, za všechny jmenujme nejvíce rozšířenou jógu a meditaci, jsou posléze zakotveny a přetvořeny do potřeb euroatlantické kultury. S příchodem východních filozofií se začíná klást důraz na osobní aktivitu jednotlivce na cestě k transcenci.

Vynoření nenáboženské spirituality s sebou nese důležitou proměnu západní kultury. Zájem o rozvoj lidského druhu, který se v této době začíná orientovat ven do vesmíru, se zároveň začíná obracet i dovnitř, do skrytých hloubek vědomí. Prožité zkušenosti, které se odehrávají mimo daná církevní náboženská schémata, zažehávají zájem o poznání skryté reality, začínají se hledat mapy vnitřního prostoru, vzrůstá touha po ukotvení v širší ontologii a odpovídající filozofické základně. Čerpá se z několika zdrojů: Z východních filozofických a náboženských systémů a z přínosu staletými vypracovávaných technik, pravidel a map kontemplativních tradic. Z esoterních tradic gnosticizmu, hermetizmu, magie, alchymie a dalších. Z obnoveného šamanizmu. Knihy antropologa Carlose Castanedy, Michaela Harnera a dalších vědců, kteří se sami ponořili do šamanských zasvěcení pro západní svět zdokumentovali šamanskou mapu světa. Z nově založeného psychologického směru

transpersonální psychologie, který se od ostatních škol odlišuje přímou orientací na duchovní stránku člověka a jehož zakladateli byli Abraham Maslow, Charles Tart, Stanislav Grof, Anthony Sutich, James Fadiman a Victor Frankl. Transpersonální psychologie vychází z transpersonálních zážitků prožitých ve změněném stavu vědomí a přináší mapu vnitřního prostoru založenou původně na psychedelickém výzkumu a později na metodě holotropního dýchání, kterou vypracoval Stanislav Grof. Z hlubinné ekologie, Gary Snyder, Arne Naes, Theodore Rozsak formulují nový ekologický pohled založený na hodnotě každého jsoučna. V hledání nové ontologie a filozofie se setkáváme jak s filozofujícími fyziky, tak s osamělými vizionáři jako byl například Theillard de Chardin. Od osmdesátých let objevuje skupina vědců přiřazovaná k hnutí New Age: Fritjof Capra, David Bohm, Rupert Sheldrake, Karl Pribram, James Lovelock, kteří vedle Stanislava Grofa na základě změny paradigmatu ve fyzice a hypotéz otevírajících se v dalších vědách předkládají nové paradigma, které spiritualitu zahrnuje do obrazu světa. V této době se poprvé formuje přesvědčení, že žijeme v globální krizi, která předznamenává paradigmatický posun k ekologicky a sociálně harmoničtější éře a poukazuje se na nezbytnost osobní přeměny, po níž bude následovat celková kulturní změna (Němečková, 2016).

V novém tisíciletí se s rozvojem sociálních sítí nebývale rozšířilo i obecné povědomí o duchovních tématach. Zažíváme boom v oblasti alternativní spirituality, osobnostního rozvoje, vzrůstá zájem o prožitkové formy spirituality. Formují se nová ekologicky a spirituálně aktivovaná hnutí a vzdělávací platformy. Vzrůstá tlak na řešení klimatických změn a stále častěji se ozývá téma transformace. Přestože vzrostl geometrickou řadou i počet odborných prací o spiritualitě a objevují se i vědecké impaktované články týkající se nového paradigmatu, zaznamenáváme poměrně silnou rigiditu v akademické sféře. Pokud ale necháme duchovní oblast bez důkladného odborného přístupu, dobrovolně se vzdáváme i možnosti toto rozsáhlé a rozmanité pole v širším obecném povědomí kultivovat. A tato specifická dějinná situace není pro jednotlivce bez nebezpečí, zejména proto, že v postmoderní době si mnoho jedinců skládá svou osobní a zcela jedinečnou mozaiku a není jednoduché umět rozlišovat a zorientovat se v současném supermarketu spirituality. Vzestup nenáboženské spirituality s sebou nese skutečnost, že téměř každý se ocitá v situaci osobního rozhodnutí. Situaci, která byla v minulosti spíše osudem heretiků. Obecná rozsáhlejší vzdělanost v působnosti religionistiky je v západní společnosti na nízké úrovni a probuzená spiritualita může mít tendence sklouzávat k fundamentalismům a jediným pravdám, a také k zastřenému egoismu, individualizované a narcistické spirituality souznící s bezhodnotovostí současné doby (Němečková 2016).

Jak dnes můžeme vymezit pojem spiritualita?

Pojem spiritualita pokrývá velký rozsah prožitkové škály. Je souhrnným označením specificky lidského prožívání světa, které nás odlišuje od zvířat, a to od schopnosti klást si otázky po smyslu až po prožívání duchovně významných změněných stavů vědomí.

Současné převažující pojetí v psychologii pojímá člověka jako bio-psycho-socio-spirituální bytost. Spiritualita je vnímána jako jedna ze stránek osobnosti a lidské existence. Je tedy čímsi, co k člověku od nepaměti neodmyslitelně patří a co ho činí lidskou bytostí. Není

pevně usazena někde v nebi, ale je úzce spojena s naším tělem. Už původní biblické pojetí odkazuje na dech života.

Cítíme ji v zaplavení krásou třeba přírody, v prožitku, který přináší hudba, dotek umění a poezie, v plně prožívaném tanci a sportu, v prožitku hlubokého pohnutí soucitem a empatií a dokonce v zamilovanosti, kdy dochází ke spirituálnímu přenosu na zbožštěného druhého. Sny a snění nám otevírají naši duchovní stránku a také prožitkové psychologické techniky. Rodinné konstelace, art terapie a další.

Potkáváme se s ní i ve schopnosti morálního úsudku. Ke spiritualitě vždy neodmyslitelně patří i etický rozměr života, určitý systém mravních norem. Každý z nás se rodí se schopností cítit odlišnosti v důležitosti a hodnotě věcí a vztahů, a tyto odlišnosti svým chováním i žít. Tato schopnost cítit odlišnosti a vnímat důležitost zejména ultimátních tedy těch nejdůležitějších hodnot vypovídá o kvalitě naší spirituální stránky. U vyšších etap duchovního rozvoje se při systematické kultivaci spirituality spontánně vynořuje etické a altruistické prožívání. Morálka zde už není vynutitelné zvenku, ale je prociťována zevnitř, a nutí člověka se podle těchto cítěných zásad chovat.

Vrátíme-li se k vymezení spirituality, neměli bychom opomenout, že je úzce svázaná s uvědoměním si konečnosti života, s nevyhnutelností smrti každého z nás a tím i s hledáním smyslu jak našeho vlastního životního příběhu, tak celého lidského bytí. K čemu to všechno tady je? Kam směřujeme? Můžeme ji také chápat jako určitou kvalitu života, která souvisí s otevřeností a spontánností. Často zmiňovanou rovinou je vědomí nevyslovitelného a nepopsatelného co nás fascinuje a zároveň děsí. Tento transcendentní charakter spirituality můžeme také přiblížit jako pocíťování čehosi, co nás přesahuje a co nás tlačí, abychom využili naše potenciály. Co nás vede k dosažení osobní celistvosti.

Přestože jsme zvyklí vnímat pojem duchovnosti pouze pozitivně, naše duchovní stránka může být zakrnělá, nerozvinutá a popíraná. Spiritualitu člověk může žít i v pokleslé a destruktivní formě. Najdeme ji v tzv. kryptoreligiozitě, člověk si může zbožštit cokoliv. Můžeme k ní přiřadit ve své nejděsivější podobě především totalitní systémy nacistický a komunistický, ale i programový ateismus ve vědě, který se ukazuje jako ideologie, a jedná se i o zbožštění konzumu a materiálních statků, jak už jsme zmínili výše. S pokleslou spiritualitou se setkáváme v narcistické spiritualitě, to se v našem egoisticky laděném světě také často vidí. O nekultivované spiritualitě můžeme mluvit i v propadnutí sektám a různým hnutím, a vysloveně destruktivní forma je rozvinutá u náboženských fanatiků, kterými jsou v krajním případě sebevražední atentátníci.

Naproti tomu, kultivace pozitivní spirituality vede k transformaci osobnosti. Život člověka je orientovaný na snahu o autenticky žitý život a cestu k nalezení vyrovnanosti a smysluplnosti. Vnitřně cítí takový jedinec potřebu překročit sama sebe a cítit spojení s ostatními a se světem. Navážeme-li na mystiku a historické texty, můžeme zdůraznit, že u nejpokročilejších duchovních osobností dějin mizí orientace na vlastní individualitu a kontemplativní cestou u nich dochází ke kvalitativnímu skoku v pocíťování reality. Život je žitý v úplném sjednocení.

Na jedné straně může mít tedy i negativní projevy pramenící ze svých nižších stupňů, a na straně druhé vrcholí v nejvyšších stupních evoluce vědomí. Tím jsme se dostali

k evolučnímu pohledu na spiritualitu. Spiritualita není jenom podstatnou dimenzí osobnosti, ale v současné době je potřeba obohatit její vnímání v obecném povědomí právě o tento podstatný aspekt. Je důležité si uvědomit, že spiritualita je především, *proces*. Proces kultivace duše, kultivace vyšších etap vědomí. Ivan Štampach (2006) použil termín „proces zlidšťování“. A v tomto směru je spiritualita součástí celého procesu kulturní evoluce lidstva.

Jaké jsou důsledky vytěsnění spirituality?

Zmiňme na tomto místě krátce jen některé aspekty. Způsob jakým společnost přistupuje k hodnotám, smyslu, utrpení, smrti a vnitřnímu růstu je do značné míry závislý na ontologickém rámci na němž je daná kultura postavená, a tedy i na přístupu k duchovní stránce člověka.

V západní společnosti vládne nezadržitelná dynamika růstu a rozvoje. Přestože se začíná ozývat kritika tohoto destruktivního a selským rozumem nepochopitelného konceptu, stále jsme pod jeho vlivem. Žijeme ve společnosti konzumu, touhy po pohodlí, máme velký výběr spotřebního zboží, potravin, pokrmů, knih a obecně informací, zesílila touha po požitku a zážitku. Vytěsnění spirituality a celkové zrychlení spojené s rozvojem informačních technologií s sebou nesou i zploštění společnosti.

Přestali jsme začleňovat utrpení a smrt jako přirozenou součást života do našich koncepcí. Současná kultura se nám snaží namluvit, že bychom měli být stále rozesmátí, šťastní a konzumující, a kdo má nějaký problém, zažívá stavy úzkostí a nepohody, kdo prochází nějakou těžkou životní fází, kdo se někdy potýká i se zvládnutím běžného fungování, je nahlížen jako nedostatečný a neschopný být „normální“. Ze všech reklam na nás shlíží rozesmáté spokojené tváře, a tak se velká většina z nás snaží předkládat na sociálních sítích pouze tuto stránku života. Veškeré utrpení je nahlíženo jako cosi špatného a nemocného, co je potřeba rychle spravit, hodit za hlavu nebo zamedikovat léky a nijak víc se tím nezabývat. Hlavně rychle, velí naše instantní doba. Tím nás ale vede do promarněného života. Psychologie hovoří o tabuizaci úzkosti. Bolest, krize, nemoci, zkoušky, prohry, zápasy a utrpení s tím spojené provázejí život každého, avšak my jsme potlačili uvědomění, že jsou nevyhnutelnou a dokonce cennou součástí života a mají ústřední význam pro vývoj osobnosti. Souvisí s vnitřním růstem a při úspěšném zvládnutí učí člověka propouštět a přestavět nefunkční vzorce a strategie, dát prostor neuchopeným potenciálům a schopnostem a vedou člověka k novým životním kompetencím. Jsou možností k rozšíření vědomého postoje k životu a učí zejména pokoře, přijetí a soucitu. My jsme ale přišli o řadu mechanismů, které nám umožňovali se smysluplně vyrovnat s utrpením. A tak například přeskakujeme truchlení a usebrání, nemáme pro ně prostory ani s nimi nepočítáme. Když dříve zemřel člověk, tak se pozůstali sešli u jeho lůžka, probděli noc a společně nějaký čas truchlili. Projetovali bolest, zoufalství, vztek, smutek a žal. Společně plakali, nosili nějakou dobu černé oblečení nebo černou pásku na rukávu. V partnerských vztazích se držel rok smutku. Jako selhání se vnímalo, když někdo, kdo pohřbil ženu měl vzápětí jinou. Lidé měli dostatek času se vyrovnat

se ztrátou. Dnes jsme smrt vytěsnili do nemocnic a hospiců a úzkosti a deprese řešíme narůstajícím počtem antidepressiv. Nevnímáme je jako signály duše a těla, které tlačí na vnitřní vývoj.

Vzhledem k tomu, že západní společnost, vyřadila ze svých konceptů duši, mizí s ní i uvědomění stupňovitosti duchovního zrání. V psychologii se sice v současnosti už ustupuje od tvrdě reduktivního antimetafyzického přístupu a sílí trend vnímat člověka jako bio-psycho-socio-spirituální bytost (zasloužil se o to zejména empirický výzkum, který prokázal důležitost spirituality na zdraví a pohodu) ale stále převládá čistě psychologizující model, který zastupuje humanitně/existenciální pojetí a duchovní přesah se vnímá ve vztahu k čemukoliv, co je pro daného jedince osobně posvátné, a je mu smyslem. V hlavním proudu psychologie se ve vývoji osobnosti téměř nesetkáme s uznáním vertikální roviny spirituality, tedy s její vnitřní stupňovitostí (Němečková 2015). Například sebeaktualizace vnímaná u Carla R. Rogerse (Drapela 1997) jako základní tendence osobnosti je pouze v horizontální rovině a zabývá se zejména otevřeností v prožitcích a naplnění v interpersonálních vztazích. Duševní zdraví je podle něj pojetí "já" které umožňuje asimilovat veškeré smyslové a fyziologické prožitky organismu.

Posun k duchovnějším vnímání a téma moudrosti a smyslu zmiňuje například Eric Erikson, který na závěr života se svou ženou přidal ke osmi stadiím vývoje osobnosti deváté - gerotranscendenci, tedy překonání vázanosti na materiální svět a usazení se ve stavu klidu a hluboké moudrosti. Viktor Frankl přichází se svou vůlí ke smyslu, kterou váže k noologické dimenzi člověka, tedy oblasti, kterou můžeme nazvat duchovní. Smysluplné lidské dílo je dílo, které je zacílené za hranice "já". Podstata lidské bytosti je v sebetranscendenci. Frankl zmiňuje člověka jako uzavřený systém biologických a psychologických reakcí, ale také jako otevřeného "světu", kdy vychází ze sebe sama (Frankl 2006, 103). Logoterapie nahlíží utrpení, vinu a smrt jako něco, co dává příležitost pro nejhlubší růst. A nejpodstatnější je postoj, který k těmto aspektům zaujmeme.

Struktura vývoje osobnosti je nahlížena z pohledu růstu osobnosti ale nepracuje s vývojem evoluce vědomí. Antimetafyzickou povahu humanistické psychologie překračuje Abraham Maslow, který propojuje vrcholné prožitky s jejich duchovním aspektem a na vrchol žebříčku lidských kvalit dosazuje po sebeaktualizaci sebetranscendenci. Předkládá několik shodných bodů pozitivních změn u jedinců, kteří prošli vrcholovými zážitky (Maslovův termín označující duchovní zážitky ve změněných stavech vědomí). Jedná se zejména o změnu názoru a zlepšení vztahu k sobě, ostatním lidem a světu. Jako poslední z bodů je zjištění daného jedince, že život má smysl a existuje v něm i добрota, pravda a smysluplnost (Maslow 2014, 156-7). Maslow sám o humanistické psychologii napsal, že ji považuje za přechodný stav a za přípravu k vyšší transpersonální psychologii (Adžaja 2000, 37).

Transpersonální psychologie se cíleně věnuje evoluci vědomí. Z pohledu mainstreamové vědy je nahlížena jako kontroverzní. Jeho zástupci zastávají názor, že mysl musí projít multidimenzionální průpravou, a že hluboké sebepoznání přichází ve vícestavovém prožívání, které je postupně kultivované a trénované. Lidé, kteří prožijí jen vrcholovou zkušenost, či nejrůznější formy změněných stavů vědomí musí pak tyto zážitky

zabudovat do své vlastní struktury. Musí růst a vyvíjet se, dokud se skutečně nepřizpůsobí hloubce, kterou jim nabídl vrcholový zážitek. Stavby se musí přeměnit ve vlastnosti, i když jsou stavby důležité, stupně jsou důležitější. Duchovní zážitek neumožní vyhnout se růstu a vývoji, na kterém závisí trvalé duchovní uvědomění, jako takové (Němečková 2015).

Klíčovou postavou západních dějin, která vyzdvihla význam duše a postavila ji do širokého vědeckého diskurzu byl C. G. Jung. Už v roce 1932 o naší ignoraci práce s vnitřními stavy vědomí prohlásil, že náš nedostatek vnitřního usměřování hraničí s psychickou anarchií. Tento interdisciplinárně hluboce vzdělaný badatel (znal historii náboženství a mystických proudů, mytologii, ale i kabalou a alchymii, měl také antropologické znalosti domorodých národů a přírodovědné znalosti), opouští newtonovské modely psychoanalýzy a buduje koncept psychologie, který byl blízký poznatkům plynoucím z objevů v kvantové fyzice. Vládnoucí materialistickou hypotézu označil za příliš smělou a její aroganci za „metafyzickou“ osobitou troufalost (Němečková 2015). Celý život se zabýval duší, archetypy (prapůvodní motivy společné všem lidem) a velkou sférou kolektivního nevědomí. Jeho individuální proces je celoživotní cestou k nalezení sama sebe, bytostného Já. Duševně a duchovně zdravý člověk zná a naplňuje smysl svého života. Člověk má být v propojení s nadosobními obrazy vyvěrajícími z kolektivního nevědomí. U Junga stojí spirituální dimenze v centru životního díla, nikdo se skutečně neuzdraví, dokud nenajde svůj duchovní střed. Proto byla vždy funkce náboženství a spirituality jako prožitkového jádra náboženství spojená se smyslem, s vyrovnaností a snášením utrpení.

Druhou mapou, která přiblíží oblast transformace, redefinice a renovace na individuální i kolektivní úrovni je *rituál přechodu*,

Pro Junga je individuální proces psychologickou paralelou zasvěcení. Velmi dobře znal dynamiku univerzálního iniciačního schématu smrti a znovuzrození. Je to archetypická struktura, která je v nás lidech zakotvená. Existuje velké množství typů a variant iniciací, které odpovídají rozdílným sociálním strukturám a kulturním horizontům. Inicie je specifickým rozměrem naší existence. A to právě pro možnost redefinice, renovace, která může proměnit bytí, kterému jsme buď odrostli, které se stává nefunkčním, a které v nás vyvolává pocity marnosti a nenaplněnosti.

Iniciační schémata smrti a znovuzrození jsou neoddělitelnou součástí rituálu přechodu. Původní rituál přechodu se týká zásadní změny v životě, (puberta, porod, sňatek, smrt) zejména iniciace puberty byla vždy velmi důležitá a pro zdravé fungování společnosti nepostradatelná. Tento obřad odděluje dvě životní období, jedinec je uváděn do nového postavení, připravuje se na novou životní úlohu a stává se pak právoplatným členem společnosti. Každý iniciovaný musí přizpůsobit své osobní i sociální chování.

Třemi obecnými složkami iniciačního rituálu, jak už popsal na počátku 20. stol. antropolog A. van Gennep (2018) jsou: odloučení - opuštění dosavadního řádu, spojené se symbolikou smrti a soumraku. Pomezí - liminalita práh, kdy dochází k rozložení v chaosu.

Přináší zkoušky, tajemství, změněné stavy vědomí, pobyt v hájemství smrti (v případě např. iniciace puberty i fyzické smrti, protože se může stát, že neofyt v průběhu zkoušek zemře) a skrytý růst. Poslední fáze přijetí, tedy návrat a znovuzrození, opětovně integruje jedince do své kultury.

Moderní společnosti přechodové rituály, které jsou tolik nutné k dosažení sociální a duchovní zralosti člověka, postupně vytěsnily. Jedna z velkých bolestí naší kultury je absence rituálu přechodu do dospělosti, a tak tu máme velké množství lidí, kteří neprošli sociálním porodem. Termín je od dvojice průkopníků rodinné terapie Chvála-Trapková (2004).

Chybí nám jak společenské struktury budující zralost a vědomě nepracujeme ani s iniciačními schémata, které souvisí s transformativními fázemi jedince v individuálním procesu. Osobní iniciační přechody často lidé žijí i na pozadí těch kolektivních. Zejména proto jsou Vánoce, Velikonoce a další svátky obrodným kulturním mechanismem, který jedinci umožňuje ponořit se spolu s celou kulturou do usebrání a napojit se na kolektivní energie přinášející důležitá zastavení v životě. To svědčí o těsném sepětí individuálního a kolektivního. Rituály kolektivní regenerace a osobní individuace se tak sjednocují v hlubší rovině.

Naše existence byla drasticky odduchovněná, odsvěcená, avšak v nevědomí postmoderního člověka jsou iniciační schémata stále živá. Zaznamenáváme rostoucí komunitu lidí, kteří kultivují vědomý přístup k životu. Roste zájem o psychologické znalosti, zejména v posledním desetiletí zažíváme obnovu prožitkových forem v alternativní spiritualitě a stále častěji se ozývající hlasy mnohých, kteří dnes volají po vyvážení materiálních a duchovních stránek naší kultury. Dnes už najdeme řadu lidí, kteří si uvědomují nutnost redefinice, a objevení nové vize (na které pak je ukotveno odlišné ekonomické, ekologické, sociální a kulturní fungování). A to jsou všechno roviny, které “dětský rozměr”, tedy ani naše společnost v obecném povědomí, nereflktuje. Postmoderní člověk je stále citlivý k naději, moci začít život jinak, odznova, v hloubi duše rozpoznáváme touhu po obrozené, smysluplné existenci. A to jak v osobních tématech, tak v kolektivních. Protože každý lidský život, zobrazující se v mýtech a pohádkách, zahrnuje zkoušky a tlak na nalezení sebe sama, aby se život neukázal promarněný. Ve snech najdeme jako jedno z několika největších varování důraz a tlak na žití potenciálu, který člověk má a ustrnutí je vnímáno jako nenahraditelná ztráta. Na úrovni kultur je to stejné, psýcha člověka, který je součástí společenského superorganismu považuje za velké nebezpečí ztrátu vědomého vztahu ke světu a ztrátu energie v důsledku ubíjejících vazeb a stagnace. Každá etapa evoluce nakonec narazí na své meze a vnitřní procesy tlačí na sebetranscendenci a v optimálním případě na vyvinutí řádu vyššího stupně.

A tak můžeme výše nastíněnou mapu rituálu přechodu s určitým nadhledem použít i k porozumění současnému dění. V transformaci, kterou procházíme jde na kolektivní úrovni o stejný proces. O přechod naší, v řadě ohledů, infantilní kultury do dospělosti. Se všemi právy i povinnostmi, které skutečná dospělost nese. Archaické myšlení důsledně trvá na přesvědčení, že není možné změnit nějaký stav bez toho, aniž bychom ho předtím neuvrhli do chaosu a zcela nezničili. I v tomto případě můžeme poukázat na tři fáze: *odloučení* - globální

virovou nákazou došlo k rozrušení dosavadního řádu, celá společnost a roztočené kolo neomezeného ekonomického růstu a drancování planety se zastavilo a na horizontu je soumrak. Svět konzumní dětsky narcistické společnosti, se svými egem pohlcenými vůdci, nezodpovědné k okolnímu světu, nevědomé co do potřeb duše, bez znalosti kosmologie (duchovního příběhu dané kultury) a možnosti kolektivního spirituálního bytí ve světě, se hroučí. S *pomezím* přichází chaos, temnota, kdy nevíme, co bude dál. Zkoušky, jimž jsme vystaveni nás vedou do labyrintu, kde hledáme cestu. Pobýváme v hájemství smrti, kde někteří umírají i fyzicky a dochází ke zničení osobního i kolektivního na mnoha úrovních. Zároveň se otevírají nové cesty, klademe si otázky, objevujeme nové nástroje, přichází uvědomění si propojenosti a kolektivních meditací, zodpovědnosti a diskuzních fór, ptáme se po kosmologii, po našem společném příběhu a jsme také zároveň v podprahovém růstu, který může přinést plody mnohem později. Poslední fáze *přijetí* nás bude teprve čekat.

Budoucnost ukáže, jestli dokážeme využít transformační potenciál. Jestli se diskuze ve veřejném prostoru prohloubí a zdali se naše společnost postupně stane vědomou na duchovní úrovni, znalou na úrovni psychologické a zodpovědnou na úrovni ekonomické, ekologické a sociální. Jestli dospějeme a ve svých tělech prožijeme symbolismus vítězství a znovuzrození. Nebo se s nárůstem další technologizace přestěhujeme do virtuálního prostoru a budeme směřovat spíše ke zmaru poškozeného a zlomeného dítěte. Nejpravděpodobnější scénář, z mého optimistického pohledu, bude uvíznutí po nějakou dobu v přetrvávající liminalitě a postupný nárůst kolektivních psychických energií, který nás v konečném důsledku do dospělosti kvantovým skokem vynese.

Literatura:

Adžaja (2000): *Psychoterapie východu a západu. Sjednocující paradigma*. Praha: Chvojko nakladatelství.

Capra, Fritjof (2002): *Bod obratu*. Praha: DharmaGaia a Ma'a.

Capra, Fritjof (2003): *Tao Fyziky. Paralely mezi moderní fyzikou a východní mystikou*. Praha: DharmaGaia a Ma'a.

Drapela, Viktor, J. (1997): *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál.

Frankl, Viktor. E. (2006): *Vůle ke smyslu. Brno: Nakladatelství cesta*

Gennep, Arnold, van (2018): *Přechodové rituály : Systematické studium rituálů*. Praha: Portál

Grof, Stanislav (2007): *Psychologie budoucnosti. Poznatky a poučení z moderního výzkumu vědomí*. Praha: Argo.

Chvála, V. - Trapková L. (2004): *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. Praha: Portál.

Jung, Carl G. (2018): *Kundaliní jóga a hlubinná psychologie*. Olomouc: Fontána.

- Kuhn, Thomas, S (1997): *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH.
- Laszlo, Ervin – Grof, Stanislav – Russell, Peter (2013): *Revoluce vědomí. Transatlantický dialog*. Praha: Carpe Momentum.
- Laszlo, Ervin (2005): *Věda a akášické pole. Integrální teorie všeho*. Praha: Pragma.
- Maslow, Abraham, H. (2014): *O psychologii bytí*. Praha: Portál.
- McGuire, William - Hull, R.F.C. (eds) (2015): *Rozhovory s Jungem*. Praha: Portál.
- Němečková, Kamila (2015): *Nenáboženská spiritualita v postmoderní době. Spiritualita a nové paradigma. Disertační práce*. Praha.
- Němečková, Kamila (2016): *Kapitoly k nenáboženské spiritualitě*. Praha: Carpe Momentum.
- Neubauer, Zdeněk (2007): *O počátku, cestě a znamení časů*. Praha: Malvern.
- Pongs, Armin (2000): *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV nakladatelství.
- Skolimowski, Henryk (2001): *Účastná mysl*. Praha: Mladá fronta.
- Sorokin, Pitirim, A. (1948): *Krise našeho věku*. Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo Československého obchodnictva.
- Staune, Jean (2007): *Notre existence a-t-elle un sens?* Paris: Presses de la Renaissance.
- Staune, Jean (2005): *Préface*. In: Staune, Jean, ed., *Science et quête de sens*. Paris: Presses de la Renaissance, 7-17.
- Štampach, Odilo, Ivan (2006): *Nahradila spiritualita náboženství?* In: Babyrádová, Hana - Havlíček, Jiří eds., *Spiritualita*. Brno: Masarykova univerzita, 99-109.
- Štampach, Odilo, I. (2008): *Přehled religionistiky*. Praha: Portál.
- Trinh, Xuan, Thuan (2005): *Science et bouddhisme: a la croisée des chemins*. In: Staune, Jean, ed., *Science et quête de sens*. Paris: Presses de la Renaissance, 238-258.